

หัวโขน

ครูสำเนียง ผดุงศิลป์

ลำเหี้ยม ผดุงศิลป์
ครูช่างทำหุ่น จังหวัดอ่างทอง

ชื่อ-สกุล นายสำเนียง ผดุงศิลป์
 วัน เดือน ปีเกิด ๑๔ ตุลาคม ๒๔๗๓
 สถานที่เกิด อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง
 การศึกษา มัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนนครพนมศิลป์
 อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง
 ที่อยู่ ๔๓ หมู่ที่ ๖ ตำบล จรเข้ร้อง
 อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง
 โทรศัพท์ ๐๓๕ ๖๙๙๐๐๑
 ที่ทำงาน ๔๓ หมู่ที่ ๖ ตำบลจรเข้ร้อง อำเภอไชโย
 จังหวัดอ่างทอง

บิดา-มารดา
 ชื่อบิดา นายแปบ ผดุงศิลป์
 อาชีพบิดา ช่างซ่อมนาฬิกา ตะเกียงลาน ช่างทอง
 ช่างปั้นพระ ช่างทำหัวโขน
 ชื่อมารดา นางหอม ผดุงศิลป์
 อาชีพมารดา จักสาน ช่างทอง ช่างทำหัวโขน
 นายสำเนียง ผดุงศิลป์ เป็นบุตรคนที่ ๖ ในพี่น้องทั้งหมด ๙ คนได้แก่

๑ นายประหัด ผดุงศิลป์ (เสียชีวิต)	๖ นายสำเนียง ผดุงศิลป์
๒ นายสง่า ผดุงศิลป์ (เสียชีวิต)	๗ นายเสนาะ ผดุงศิลป์
๓ นายเสงี่ยม ผดุงศิลป์ (เสียชีวิต)	๘ นายสงบ ผดุงศิลป์
๔ นายสงวน ผดุงศิลป์ (เสียชีวิต)	๙ นางสาวราตรี ผดุงศิลป์
๕ นายสงัด ผดุงศิลป์	

ครอบครัว
 ชื่อภรรยา นางสมนึก (นามสกุลเดิม พูลมี)
 อาชีพ ค้าขาย - ทำหัวโขน
 บุตร-ธิดา บุตร ๑ คน ธิดา ๒ คน
 คือ ๑ นางรัชกร ผดุงศิลป์
 ๒ นายปรีชา ผดุงศิลป์
 ๓ นางพองศรี วุฒิจกร

เกียรติคุณ / รางวัลที่ได้รับ

- เป็นผู้อนุรักษ์มรดกไทยดีเด่น ประจำปี ๒๕๓๔ วันที่ ๒ เมษายน ๒๕๓๔
- เป็นผู้ร่วมก่อตั้งสภาวัฒนธรรม จังหวัด อ่างทอง วันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๓๔
- เข้าร่วมสาธิตและแสดงผลงานอนุรักษ์มรดกไทย งานกาชาด ๑๐๐ ปี เมืองอ่างทอง
- ได้รับการคัดเลือกเป็นผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม ระดับเขตการศึกษา ๖ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๙ สาขาทัศนศิลป์ ประกาศ ณ วันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๓๙
- ได้รับโล่เกียรติคุณ "ศิลปินดีเด่นจังหวัดอ่างทอง" สาขาช่างฝีมือ ประจำปี ๒๕๔๒ โดยสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๔๒
- ได้รับรางวัลราชมงคัลสรรเสริญ จากสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล โดยคณะกรรมการบริหาร สถาบันราชมงคัลเฉลิมพระเกียรติ วันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๔๔
- ครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ ๒ ด้านศิลปกรรม (การทำหัวโขน) จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี พ.ศ. ๒๕๔๕
- ประกาศเกียรติคุณผู้ร่วมสาธิต และจำหน่ายผลงาน "ตลาดนัดศิลปะ" งานอนุรักษ์มรดกไทยและประเพณีวันเข้าพรรษา จังหวัดอ่างทอง ประจำปี ๒๕๔๗ จากสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอ่างทอง วันที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๔๗

ครูสำเนียงสารัตถการปิดหุ่น

ประวัติชีวิตและการศึกษา

ครูสำเนียง เป็นบุตรคนที่ ๖ ในพี่น้องทั้งหมด ๙ คน เมื่อวัยเด็กเข้ารับการศึกษาที่โรงเรียนตรุณศิลป์ ซึ่งเป็นโรงเรียนเอกชนเพียงแห่งเดียวในอำเภอไชโยจนจบการศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุด ขณะนั้นอายุได้ ๑๖ ปี ไม่มีโอกาสได้ศึกษาต่อเนื่องจากฐานะการเงินของบิดามารดาไม่มั่นคง เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ในพ.ศ. ๒๔๙๓ ได้บรรพชาอุปสมบท ณ วัดปราสาท ตำบลราชสถิตย์ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทองเป็นเวลา 1 พรรษา แล้วลาสิกขาออกมาช่วยบิดามารดาทำหัวโขนและได้สมรสกับนางสมนึก ผดุงศิลป์ ปัจจุบันมีบุตร ๓ คน เป็น ชาย ๑ คน หญิง ๒ คน

ประวัติการทำงาน

ครูสำเนียง เริ่มต้นการทำหัวโขนโดยการเป็นลูกมือของบิดามาแต่ครั้งสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งสมัยนั้นแทบไม่มีงานหัวโขนให้ทำเลย เนื่องจากเป็นยุคข้าวยากหมากแพง เมื่อสงครามยุติลง สภาพเศรษฐกิจดีขึ้น การแสดงโขนละครมีมากขึ้น ทำให้การทำหัวโขนพลอยมีงานมากขึ้นตามไปด้วย

“ช่วงแรก เราก็กี่ทำงานแบบพื้นบ้านธรรมดา พอทางวิทยาลัยนาฏศิลป์มาเปิดสอนที่อ่างทอง ครูบาอาจารย์ ก็มาสั่งทำเรื่อย ๆ ตอนนี่ทำให้เราต้องพัฒนางานของเรา โดยการไปหาซื้อหนังสือหรือไปดูหัวโขนเก่า ๆ ในพิพิธภัณฑ์เอามาเป็นแบบอย่าง”

จุดเปลี่ยนการทำหัวโขนของครูสำเนียงเริ่มมีขึ้นเนื่องจาก เมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม ๒๕๑๘ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้สั่งทำหัวโขน ๔ หัว ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนไม่น้อย และทำให้ครูสำเนียงมีความคิดที่จะพัฒนารูปแบบและมีฝีมืออย่างจริงจัง ประกอบกับในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ได้มีการจัดตั้งวิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทองขึ้น ทำให้ครูสำเนียงยิ่งเกิดความรู้สึกที่จะพัฒนางานการทำหัวโขนให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งก่อนหน้านั้นครู อาจารย์ของ

วิทยาลัยฯ ยังไม่เห็นฝีมือการทำหัวโขนของครูสำเนียงซึ่งเป็นช่างบ้านนอก ไม่เคยได้ยินชื่อ จึงไม่เชื่อถือเท่าไรนัก แต่เมื่อได้เห็นฝีมือแล้วครูอาจารย์ ทุกคนต่างก็มีความพอใจในฝีมือช่างเป็นอันมาก แต่ครูสำเนียงยังไม่พอใจในฝีมือของตนนัก ปีพุทธศักราช ๒๕๒๓ นายวิษณุ ผดุงศิลป์ ผู้เป็นหลานได้มาแนะนำให้ใช้สียพลาสติกซึ่งเป็นสีสมัยใหม่โดนน้ำไม่หลุดแทนสีฝุ่นแบบเก่า ซึ่งโดนน้ำแล้วหลุดเลอะเทอะ ตลอดจนรูปแบบ ลวดลายงานหัวโขนของครูสำเนียงช่วงระยะนี้พัฒนาขึ้นมาก หน่วยงานราชการและบุคคลทั่วไปต่างพอใจสั่งทำหัวโขนมากขึ้น ซึ่งไม่เพียงแต่ผู้แสดง ละครโขน เท่านั้นที่มาสั่งทำ หัวโขนได้แพร่หลายไปสู่กลุ่มนักแสดงซึ่งเขาเหล่านั้นต่างก็มารอเวลาสั่งทำหัวโขน โดยเฉพาะหัวโขนกลาง ซึ่งถูกใจนักแสดงเป็นอันมาก ครูสำเนียงแม้จะมีอายุมากขึ้น หากแต่งงานหัวโขนก็ได้ลดน้อยลงเลยกลับยิ่งมากขึ้นจนทำไม่ทัน ท่านไม่เคยว่างเว้นจากการทำงานเลยแม้สักวันเดียว หลายคนเต็มใจที่จะรองานหัวโขนฝีมือครูสำเนียง แม้จะต้องใช้เวลานาน ๓ ถึง ๕ ปี ก็ตาม

ครูสำเนียงสาธิตการติดลายรัก

ปีพุทธศักราช ๒๕๓๘ ครูสำเนียง ผดุงศิลป์ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้อนุรักษ์มรดกไทยดีเด่น และได้รับรางวัลเกียรติคุณดีเด่นในด้านการงานหัวโขนหลายครั้งเรื่อยมา จนในที่สุด เมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๒ ได้รับการแต่งตั้งจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ให้เป็นศิลปินดีเด่นจังหวัดอ่างทอง สาขาช่างฝีมือ กล่าวได้ว่า ครูสำเนียง ผดุงศิลป์ เป็นช่างทำหัวโขนที่มีความเป็นเลิศด้านฝีมือ คนหนึ่งของประเทศไทยในศตวรรษนี้

การทำหัวโขน

หัวโขน นอกจะใช้สวมหัวผู้แสดงโขน เพื่อให้รู้ว่าผู้แสดงนั้นเล่นเป็นตัวอะไรแล้ว หัวโขนยังเป็นงานประณีตศิลป์ที่สร้างขึ้นอย่างประณีต วิจิตรบรรจง ด้วยกระบวนการช่างไทยที่แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์และภูมิปัญญาในงานศิลป์ไทย หัวโขนจึงเป็นงานศิลปะที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์และเผยแพร่ในฐานะงานศิลปกรรมชั้นสูงของไทย ช่างผู้ทำหัวโขนต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถในทักษะเชิงช่างของไทยหลายแขนง เช่น ช่างปั้น ช่างหุ่น ช่างบุ ช่างหนัง ช่างกลึง ช่างรัก ช่างมุก ช่างทอง ช่างเขียน จึงจะสามารถทำหัวโขนได้ แต่ในปัจจุบัน ช่างทำหัวโขนฝีมือดีหาได้ยากในเมืองไทย ยิ่งช่างทำหัวโขนที่ยึดรูปแบบ วิธีการแบบโบราณแล้วยิ่งหายากกว่า ครูสำเนียง ผดุงศิลป์ ช่างทำหัวโขนแห่งตำบลจรเข้ร้อง อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง เป็นช่างคนหนึ่งหรืออาจเป็นคนเดียวในปัจจุบันที่ยังดำรงวิธีการทำหัวโขนแบบโบราณที่สืบทอดมาจากบิดามารดา ซึ่งถ้าไม่มีใจรักและความวิริยะอุตสาหะแล้ว ครูสำเนียงคงไม่สืบทอดการทำหัวโขนมากกว่า ๕๐ ปี

“ลักษณะเด่นของงานของผม คืองานอนุรักษ์ คือทำแบบโบราณ ครูบาอาจารย์ ระดับ มหาวิทยาลัย วิทยาลัยนาฏศิลป์ หรือ ศิลปิน ที่เขารู้ เขาก็อยากได้งานแบบโบราณมากกว่า เขาก็มาให้ทำ..”

พระวิศณุกรรม

เนื่องจากหัวโขนของไทยนั้น เป็นศิลปะชั้นสูง มีความงดงามประณีตวิจิตรบรรจง ทำยาก ใช้เวลานาน ผู้ที่จะเป็นช่างทำหัวโขนได้นั้นจึงต้องมีความอดทน มีใจรักอย่างจริงจัง และยังต้องมีความรู้ ความชำนาญในงานช่างหลายแขนง เช่น

- * ช่างปั้น   ต้องปั้นหุ่นหัวโขนสำหรับปิดกระดาด และปั้นหน้าโขนได้
- ช่างกระดาด   ต้องสามารถปิดกระดาดจากหุ่นหัวโขนได้
- ช่างหนัง   สามารถฉลุหนังเป็นส่วนประกอบประกอบหัวโขนได้
- ช่างรัก   สามารถทำรักตีลาย รักเทือก สำหรับติดหัวโขนได้
- ช่างทอง   สามารถปิดทองได้
- ช่างกลึง   สามารถกลึงยอด หรือส่วนประกอบของหัวโขนได้
- ช่างมุก   สามารถทำฟัน ทำตา เขี้ยว โดยใช้มุกประกอบหัวโขนได้
- ช่างเขียน   ต้องเขียนหน้า และลวดลายบนหัวโขนได้

แม่พิมพ์หินสบู่

รักเทือก

ซีเมนต์

วัสดุ

๑. กระดาดสา กระดาดข่อย กระดาดฟาง กระดาดว่าว
๒. รักร้าเกลี้ยง
๓. ผงใบตองแห้ง ใบมะพร้าว หญ้าคา โดยใช้อย่างใดอย่างหนึ่ง
๔. น้ำมันยาง
๕. ปูนแดง
๖. ชันผง
๗. ทองคำเปลว
๘. กระจกสี, ขาว
๙. พลอยอัด
๑๐. หนังวัว หนังควายแห้ง
๑๑. สีฝุ่น, สีพลาสติก
๑๒. กาว และแป้งเปียก
๑๓. ยางมะเดื่อ
๑๔. ลวดทองเหลืองขนาดต่างๆ

เขียงไม้ หนังวัว ค้อน สี

เครื่องมือ :

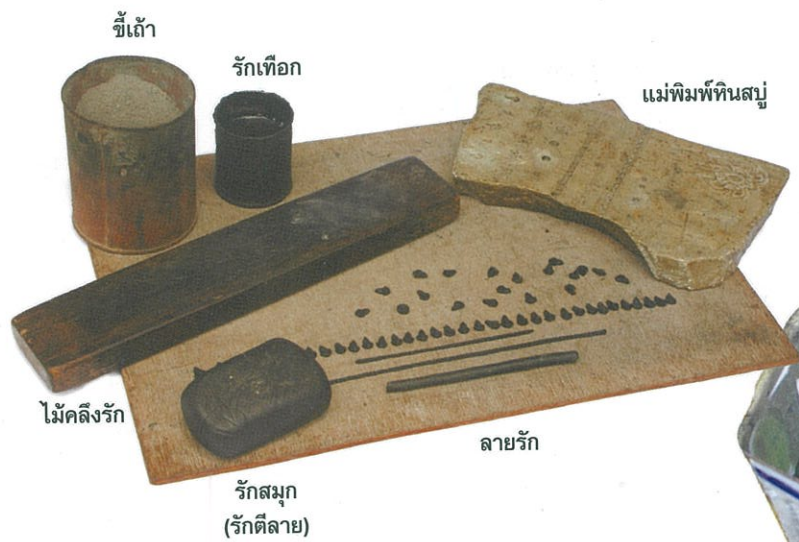
๑. แม่พิมพ์หินสบู่
๒. ไม้คัลลิ่งรัก
๓. มีดตัดกระดาด
๔. เพชรตัดกระจก
๕. ไม้คืบกระจก
๖. กรรไกร
๗. เข็มเย็บผ้า และด้าย
๘. สีว และตุ้ดตุ้ ขนาดต่าง ๆ
๙. เขียงไม้
๑๐. พู่กันกลม แบน ขนาดต่าง ๆ

สีฝุ่น พู่กัน กลม ขนาดต่าง ๆ

อุปกรณ์การปิดทอง

ผงเถ้ามะพร้าวแช่น้ำเพื่อไล่ความเค็ม

เตรียมสมุกโขลก สำหรับปั้นหน้า

การเตรียมวัสดุ

รักตีลาย เป็นวัสดุที่จะต้องจัดเตรียมขึ้นโดยเฉพาะ เพื่อพิมพ์เป็นลวดลายประดับตกแต่งหัวโชนแต่ละแบบ รักตีลาย ประกอบด้วย รักน้ำเกลี้ยงชั้น น้ำมันยาง ผงใบมะพร้าว ผสมเข้าด้วยกันตั้งไฟอ่อน ๆ เคี่ยวไปจนเหนียวและแข็งพอที่จะนำมาตีลายได้ โดยนำมากดในแม่พิมพ์หินสบู่ซึ่งแกะเป็นลายต่าง ๆ เช่น กระจังตาอ้อย ดอกสี่กลีบ เมื่อตีลายลงในแม่พิมพ์แล้ว นำออกมารูปร่างก็จะไม่เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ส่วนที่ใช้ไม่หมดก็จะนำมาใช้ภายหลังโดยการเคี่ยวผสมใหม่

สมุก ส่วนผสมของสมุกโขลกสำหรับใช้ปั้นหน้า ประกอบด้วย

- แป้งเปียก (แป้งข้าวเจ้า)
- ผงขี้เถ้าใบไม้(ใบมะพร้าว ใบตองหรือหญ้าคา อย่างใดอย่างหนึ่ง) เผานสังกะสี จะปล่อยให้ไฟดับเองค่อยเก็บขี้เถ้า หรือถ้าเผาให้เป็นถ่าน

คือไฟลูกทั่วแล้ว นำน้ำดับได้เลย แล้วนำมาปั่นกรองไว้ใช้

- กระดาษฟางหรือกระดาษห่อทองคำเปลว นำมาโขลกให้เข้ากันกับแป้งเปียก แล้วใส่ขี้เถ้าลงไป ซึ่งต้องใช้ความชำนาญของช่างว่าพอดีหรือยังไม่ให้อ่อนหรือแข็งเกินไป

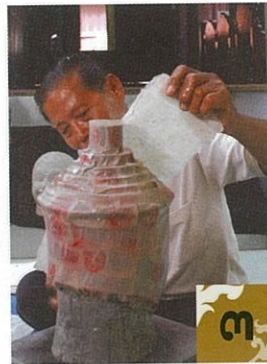
การเตรียมหุ่น

หุ่น เป็นคำที่ใช้เรียก หุ่นดินเผาหรือหุ่นปูนที่จะนำมาปิดกระดาษแล้วถอดออกเป็น "หัวโชน" แยกได้ ๒ ชนิด คือ หุ่นหัว และ หุ่นยอด

หุ่นหัว : คือ หุ่นกระดาษที่ใช้ทำหัวโชนต่าง ๆ มีเค้ารอย ตา จมูก ปาก ขมวดผม ไม่ต้องชัดเจนนัก เช่น ศีรษะพระฤาษี พระ ยักษ์ ลิง เป็นต้น

หุ่นยอด : คือ ส่วนที่อยู่เหนือหุ่นหัว เช่น ทศกัณฐ์ ยอดชัย ยอดบัต ยอดน้ำเต้า มีทั้งที่เป็นหนังกระดาษและไม่กลิ้ง

๑. ครูสำเนียงนำกระดาษทองที่ใช้แล้วปิดบนหุ่นเป็นชั้นแรก(ปิดกระดาษนำ)
๒. การทาแป้งเปียกลงบนกระดาษสา
๓. ครูสำเนียงกำลังทำการปิดหุ่นด้วยกระดาษสา
๔. การผ่าหุ่น
๕. เย็บหุ่นแล้วเสียมขอบ
๖. การปั้นหน้าหุ่นด้วย "สมุกโซลก"
- ๗-๘ ป้าสมนึกกำลังปิดกระดาษว่าวลงบนหุ่นก่อนติดลาย

การปิดหุ่น

การปิดหุ่น (ช่างบางคนเรียกว่า "พอกหุ่น") คือการนำกระดาษสา หรือกระดาษข่อยปิดบนหุ่นชั้นแรกนี้ครูสำเนียง ใช้กระดาษท่อนทองคำเปลวที่ใช้แล้ว แชน้ำให้เปียก แล้วนำไปปิดบนหุ่นให้ทั่ว จากนั้นใช้กระดาษสา ทาแป้งเปียกให้ทั่ว ซ้อนกัน ๒-๓ ชั้น ฉีกเป็นแผ่นตามต้องการ นำไปปิดทับบนหุ่นจนทั่ว ทำเช่นนี้ ประมาณ ๗ - ๘ ชั้น แล้วกวาดกระดาษให้เข้ารูปของหุ่น เช่น จมูก ตา ปาก เพื่อให้เกิดรูปร่างหน้าตาตามหุ่นต้นแบบ จึงนำหุ่นที่ปิดกระดาษเรียบร้อยแล้วออกผึ่งแดดให้แห้งสนิท ซึ่งใช้เวลาประมาณ ๓ วัน หุ่นที่ปิดกระดาษเรียบร้อยแล้วและผ่านการผึ่งแดดแห้งสนิทแล้วต้องนำมา "กวาดแห้ง" อีกครั้ง โดยใช้ไม้เสียนียดกดดูกระดาษที่ปิดหุ่นนั้นให้เข้ารูปและผิวเรียบจึงผ่าหุ่นกระดาษออกจากหุ่นปูน

การผ่า เย็บหุ่น

โดยการใช้มีดปลายแหลมกด กรีดด้านหลังของหุ่นกระดาษจากบนลงล่างจนขาดออกจากกัน จึงนำหุ่นกระดาษออกจากหุ่นปูน ตัดแต่งขอบของหุ่นกระดาษให้เรียบร้อยได้แนว ตัดกาวและเย็บด้วยลวดทองเหลืองตลอดแนวที่ผ่าให้สนิทแล้วปิดทับด้วยกระดาษสาทั้งด้านนอกและด้านในแล้วเสียมขอบของหุ่นกระดาษโดยรอบด้วยสังกะสี ซึ่งการเสียมขอบด้วยสังกะสีนี้โบราณไม่มีทำแต่ครูสำเนียงทำเพื่อเพิ่มความแข็งแรงให้กับหัวโขน จากนั้นจึงนำมาเย็บส่วนประกอบที่เป็นหนังเช่น หางคิ้ว ไบหู จอนหู

การปั้นหน้า

นำกระดาษทอง แป้งเปียก โซลกให้เข้ากันดี แล้วผสมผงเถ้าใบมะพร้าวลงไปโซลกด้วย ซึ่งต้องอาศัยความชำนาญในการทำ ไม่ให้แข็งหรืออ่อนเกินไป ซึ่งเรียกว่า **สมุกโซลก** จากนั้นจึงนำหุ่นกระดาษที่ร่างแนวปาก ตา คิ้วไว้แล้วมาปั้นหน้าด้วยสมุกโซลกจนเสร็จ จึงนำไปผึ่งแดดให้แห้ง ปิดทับด้วยกระดาษว่าวเพื่อความเรียบร้อยสวยงามอีกครั้งหนึ่ง

ถาด แปรงและทองคำเปลวที่ใช้ในการปิดทอง

๑. วัสดุอุปกรณ์ในการตีลาย
๒. ลายเตรียมประดับหัวโชน
๓. การตีลายลงบนหุ่นกระดาษ
๔. ป่าสมนึกกำลังปิดทองที่ยอดมงกุฎ
- ๕-๖. การปิดทองที่จอนทุ
๗. การตีพลอย

การตีลาย · ตีลาย

ครูสำเนียงยังคงใช้ลายรักแบบโบราณคือใช้รักสมุกโดยการนำรักน้ำเกลี้ยงมาเคี้ยวผสมกับผงเถ้าใบมะพร้าว น้ำมันยาง ชัน แล้วนำมาทาบให้เข้ากันดี กดลงในพิมพ์หินสบู่ เราเรียกว่า การตีลาย เมื่อได้ลายที่ต้องการแล้ว นำมาติดลงบนหุ่นกระดาษที่ปั้นหน้าเสร็จเรียบร้อย การตีลายนี้จะยึดแบบโบราณทั้งลายรัก รักร้อย ชั้นกระจิง รวมถึงยอดต่าง ๆ ของหัวโชนด้วย เมื่อตีลายเสร็จเรียบร้อยปล่อยให้รักแห้งสนิทซึ่งใช้เวลาประมาณ ๒๐-๓๐ วัน

“..ใช้ยางรัก แบบที่โบราณใช้มา ดีมาก คงทน ยังหาวัสดุอื่นมาเทียบไม่ได้ พอได้น้ำยางรักมาแล้ว ก็ต้องมาเคี้ยว มาผสมให้เป็นรัก ๓ ประเภท คือ รักน้ำเกลี้ยง ผสมอีกชั้น ก็เป็นรักเทือก ผสมต่อไปก็แข็งขึ้นไปอีก เป็นรักตีลาย..”

การลงรักปิดทอง

ช่างโบราณจะปิดทองหัวโชนด้วยรักน้ำเกลี้ยง ครูสำเนียงเมื่อครั้งทำหัวโชนกับพ่อก็ยังคงใช้รักน้ำเกลี้ยงปิดทองอยู่ แต่ในปัจจุบันเปลี่ยนมาใช้สีฟอกซีในการปิดทองแทนรัก ซึ่งมีคุณภาพและความมันวาวของทองคำเปลวไม่แพ้รักน้ำเกลี้ยงเลย

การตีพลอยประดับกระจก

เมื่อปิดทองคำเปลวเรียบร้อยแล้วจึงนำมาตีพลอยตามไส้ของลายต่าง ๆ เช่น กระจิง โดยทั่วไปจะใช้พลอยขาว ซึ่งจะมีใช้พลอยสีบ้างเป็นบางที่เท่านั้น ส่วนตามร่องต่าง ๆ เช่น กรอบหน้า พื้นของยอดน้ำเต้าก็จะประดับด้วยกระจกสีต่าง ๆ โดยยึดแบบตามที่ช่างโบราณทำได้

พระนารายณ์

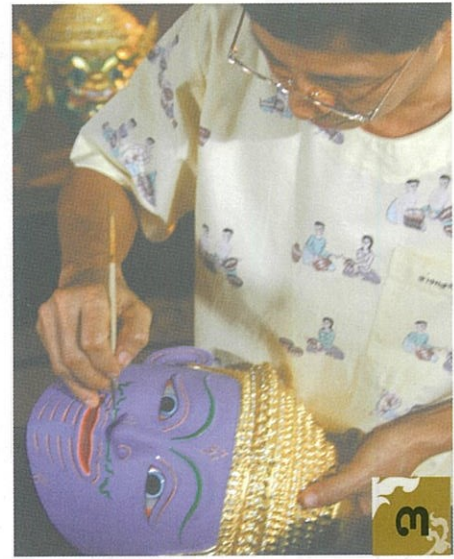
๑. ป้าสมนึกนั่งดูครูสำเนียงปั้นหน้าหัวโขน
หลังจากที่ตนเองโขนลสมุกให้
๒. หุ่นที่ปั้นหน้าเรียบร้อย รอกการลงสี
- ๓-๔. การเขียนหน้าโขน โดยนายวิชณุ ผดุงศิลป์

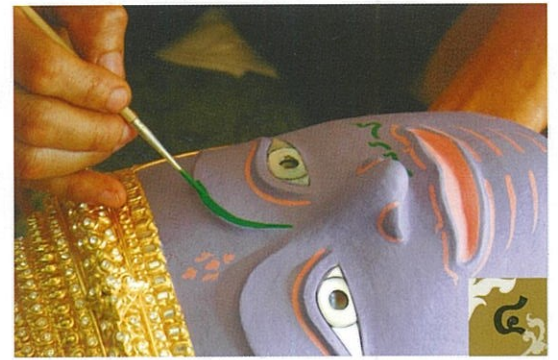
๑

๒

๓

๔

การเขียนหน้า

เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการทำหัวโขน ช่างโบราณจะใช้สีฝุ่นที่ได้จากธรรมชาติ ผสมกับ กาวกระถินหรือกาวยางมะขวิดซึ่งต้องอาศัยความชำนาญในการผสมอย่างมาก เพราะถ้าอ่อนกาวสี ก็จะไม่ติดมือ แต่ถ้าแก่กาวสีก็จะเป็นมันและแตกลายงา ครูสำเนียงก็ใช้ฝุ่นมาโดยตลอด แต่ ภายหลัง นายวิชณุ ผดุงศิลป์ ผู้เป็นหลานได้เข้า เรียนที่วิทยาลัยช่างศิลป์และฝึกหัดการเขียน หัวโขนที่กองหัตถศิลป์ ได้นำสีพลาสติก ซึ่งเป็นสี สมัยใหม่ที่โดนน้ำไม่หลุดมาให้ใช้ จึงได้ใช้มา ตลอดจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสีชนิดนี้มีข้อดีคือผสมได้ เหมือนสีฝุ่นตามแบบโบราณและที่สำคัญโดนน้ำ ไม่หลุดเลอะเหมือนสีฝุ่น เมื่อทาสีหน้าหัวโขน เรียบร้อยจึงเขียนเส้นไพร ซึ่งโบราณกำหนดไว้ 2 สี คือ ถ้าหน้าโขนเป็นสีเขียวให้ใช้เส้นไพรสีฟ้า แต่ถ้าเป็นสีอื่นให้ใช้เส้นไพรสีเขียวทั้งหมด เส้น ไพรคือเส้นที่เขียนเน้นส่วนต่าง ๆ ของหน้าโขน เช่น ไพรปาก ตา คิ้ว เมื่อเขียนเส้นไพรเสร็จแล้ว เขียนเส้นแลเล็ก ๆ ทับบนเส้นไพรด้วยสีดำ เพื่อ เน้นให้เส้นไพรชัดขึ้นอีกแล้วจึงเขียนเส้นฮ่อ คือ เส้นที่เขียนล้อเส้นไพร โบราณกำหนดสีของเส้น ฮ่อไว้ ๔ สีคือ ชมพู แดง ลิ่นจี ทอง (สีที่เขียนด้วย ยางมะเดื่อแล้วปิดด้วยทองคำเปลว) การเขียน

หน้าโขนนี้ช่างแต่โบราณจะแข่งฝีมือการเขียนอยู่ ในที่ แต่ยังมีอีกส่วนหนึ่งที่ช่างเขียนได้แสดงฝีมือ ไว้ที่หัวโขน คือ ผ้าโพก หรือลายหลังผ้า การ เขียนผ้าโพกนี้โบราณไม่ได้กำหนดรายละเอียด ของการเขียนไว้ มีเหมือนกันที่ช่างโบราณไม่เขียน แต่ใช้การติดลายรักและปิดทองแทน เมื่อเสร็จ กระบวนการนั้นนับว่าเสร็จสิ้นการทำหัวโขนโดย สมบูรณ์

การทำหัวโขนยังมีเกร็ดต่าง ๆ อีก เช่น การใช้ หอยมุกมาทำเป็น ตา เขี้ยว ฟัน เพื่อเพิ่มความ งามของหัวโขนหรือช่างมาทำเขี้ยวจึงเรียก เขี้ยวงา ตามุก อีกทั้งการเจาะรูสำหรับร้อยเชือก คาบ เพื่อให้ผู้เล่นคาบเชือกไว้ขณะแสดงป้องกัน ไม่ให้หัวโขนหลุดออกนั้น ครูสำเนียงจะเพิ่มความ แข็งแรงของจุดนี้โดยบุลงกะสีเพื่อมิให้กระดาษ ชาติเปื่อยง่าย สำหรับภายในหัวโขนครูจะทากรักน้ำ เกลี้ยงเพื่อมิให้หัวโขนชาติเปื่อยได้ง่ายเมื่อโดน เหนือของผู้แสดง

“ผลงานที่น่าภูมิใจที่สุดคือ ผมได้ทำหัวโขน ขนาดกลาง พระปัญญาสิงขร และ รัตเกล้า ถวาย สมเด็จพระเทพฯ ที่ศาลา ดุสิตาลัย”เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๐

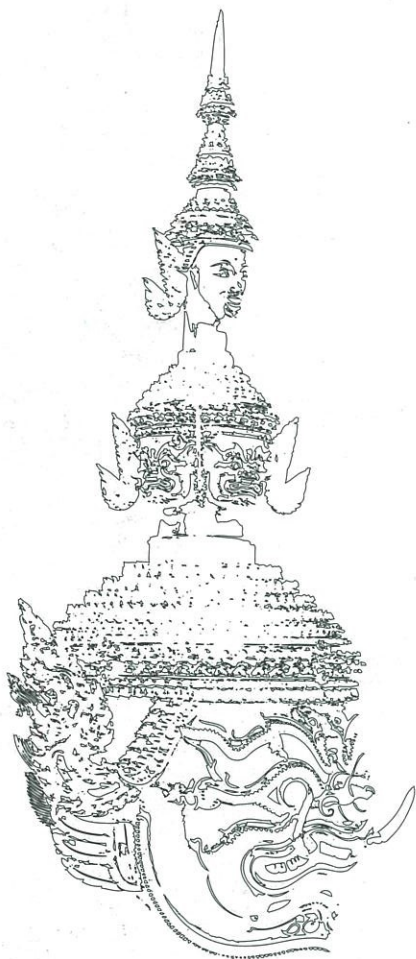

หัวโขนและวิธีการทำหัวโขนเป็นทั้งศิลปะและภูมิปัญญาของช่างประณีตศิลป์ไทย จัดเป็นสมบัติทางศิลปวัฒนธรรมที่ได้รับการสร้างสรรค์และสั่งสมกันมาอย่างต่อเนื่องในสังคมไทยโดยมิได้ขาดตอน หัวโขนแม้จะได้รับการสร้างขึ้นโดยประสงค์เป็นอุปกรณ์สำหรับการเล่นมหรสพอย่างหนึ่งก็ดี แต่หัวโขนเป็นสิ่งที่มีคุณสมบัติเพียบพร้อมด้วยศิลปลักษณะและรูปลักษณะที่เป็นขนบนิยมอันเป็นเอกลักษณ์ที่ไม่มีงานศิลปะประเภทเดียวกันนี้ในที่อื่นใดพอจะทัดเทียมหรือเสมอเหมือนได้

“ลักษณะเด่นของงานของผม คืองานอนุรักษ์ คือทำแบบโบราณ ครูบาอาจารย์ ระดับมหาวิทยาลัย วิทยาลัยนาฏศิลป์ หรือ ศิลปิน ที่เขารู้ เขาก็อยากได้งานแบบโบราณมากกว่า เขาก็มาให้ทำ..”

ครูสำเนียง ผดุงศิลป์

เกร็ดความรู้จากครูสำเนียง

- นักแสดงโขนของกรมศิลปากร บางคนจะมาขอให้ครูสำเนียง ผดุงศิลป์ ทำหัวโขนให้ เพราะต้องการฝีมือและนำไปใช้ส่วนตัว
- ลิเกพรเทพ พรทวี ก็ใช้หัวโขนฝีมือครูสำเนียง ผดุงศิลป์
- ครูสำเนียง ผดุงศิลป์ทำซี่เต้าเอง โดยนำใบมะพร้าวมาเผาแล้วทำให้หายเค็มโดยแช่น้ำสะอาด
- จอนทุ จากหนังวัว ใส่โครงด้านหลังด้วยลวดเพื่อเพิ่มความแข็งแรง
- หินสบู่ คือ หินที่นำมาแกะลายสำหรับเป็นแม่พิมพ์ลาย
- ตอนพิมพ์ลายรัก (ตีลาย) ต้องหยอดน้ำในแม่พิมพ์ เล็กน้อย แล้วจึงตีลายเสร็จแล้วใช้เข็มจิ้มขึ้นมา การหยอดน้ำจะทำให้รักไม่ติดในแม่พิมพ์
- รักที่ใช้พิมพ์ลาย ตีลาย เรียกว่า รักสมุก มีความแข็งพอที่จะคงรูปอยู่ได้
- รักที่ใช้เป็นกาว สำหรับตีลาย เรียกว่า รักเทือก
- รัก ได้จากไม้ยืนต้น ไปสับแล้วนำยางมา มีมากที่ภาคเหนือ และอีสานของไทย และมีที่พม่า เหมือนกับเครื่องเขิน ก็ใช้รักตัวนี้เช่นเดียวกัน

หัวโขนประณีตศิลป์ชั้นสูงของไทยที่ครูสำเนียง ผดุงศิลป์ ได้ผดุงรักษา และสืบทอดการทำหัวโขนมาตลอด ๕๕ ปี เพื่ออนุรักษ์งานหัวโขนที่มีมา แต่โบราณให้อยู่ในแบบดั้งเดิมมากที่สุดคงความประณีต วิจิตร บรรจง ความขลัง และเป็นไทย ไว้อย่างไม่เปลี่ยนแปลง วันนี้ชื่อเสียงของ ครูสำเนียงเป็นที่รู้จักและยอมรับในหมู่ช่างหัวโขนและบุคคลทั่วไป แต่ครูสำเนียง ก็ไม่เคยหยุดที่จะทำงานที่รัก ด้วยความอดสาทะมานะ พยายาม จนกล่าวได้ว่า หัวโขนที่ออกมาจากบ้านผดุงศิลป์ คือจิตวิญญาณที่ครูสำเนียงได้ถ่ายทอดไว้ เพื่อให้งานหัวโขน เป็นงานศิลป์ของแผ่นดินไทยตลอดไป